

Versaillesu prilikom diskusija o uvjetima primirja s Austro-Ugarskom. Politika Rimskog kongresa, za koju se zalagao A., doživjela je slom.

A. osuđuje u svojoj knjizi politiku Sonnina i Orlanda prema jugoslavenskom pitanju i iznosi štete, koje je imala Italija od svojih imperijalističkih ambicija. Ali moglo bi se primijetiti, kao što su to već i učinili talijanski historičari G. Salvemini i P. Alatri, da je sam A. mnogo pridonio, da Italija krene na put ekspanzije i imperijalističkih osvajanja. On je početkom rata pokrenuo u svom listu pitanje talijanskih zahtjeva na Jadranu, u Africi i Aziji i bio jedan od prvih, koji je tražio aneksiju Dalmacije. Svojom intervencionističkom kampanjom u »Corriere della Sera« stavljao je u izgled talijanskom narodu perspektive imperijalne budućnosti i maksimalna teritorijalna proširenja. Kada je uvidio, da je taj program nemoguće ostvariti, počeo se boriti za novu politiku sporazuma s Južnim Slavenima na bazi odricanja od Dalmacije, ali je to bilo prekasno.

Ipak, uza sve prigovore, koji bi se mogli uputiti Albertiniju u pogledu njegovog držanja prema Južnim Slavenima prvih godina rata, ne može se poreći, da je njegova historijska zasluga, što je krajem 1917 poveo propagandu i poduzeo akciju za sporazum s potlačenim narodima Austro-Ugarske, za priznanje prava Južnih Slavena na oslobođenje i ujedinjenje i za talijansko-jugoslavenski kompromis u pogledu granica. Bez njegove akcije teško bi bilo potpuno shvatiti uspjeh, koji je u Italiji doživjela — makar i privremeno — politika Rimskog kongresa, kao i ona kratkotrajna preorijentacija talijanske vlade prema jugoslavenskom ujedinjenju, do koje je nakon toga došlo. Prilikom proučavanja jugoslavensko-talijanskih odnosa u vrijeme I. Svjetskog rata bit će stoga uvijek korisno s naročitom pažnjom ispitati ulogu Luigija Albertinija i upoznati materijal, koji donosi u svojoj knjizi »Venti anni di vita politica«.

Dragovan Šepić

V. J. VUČKOVIĆ, NACIONALNO-REVOLUCIONARNA AKCIJA SRBIJE U VOJNOJ GRANICI, Zbornik Matice Srpske 9, Novi Sad 1954, str. 5—25.

RISTIĆ, STROSSMAYER I WAGNEROVA AFERA (1870), Jugoslavenska revija za međunarodno pravo, Beograd 1955, br. 1, str. 24—48.

Oba članka V. J. Vučkovića uzajamno se nadovezuju i dopunjuju: Vojna granica je u osnovama Srbije sredinom XIX. st. trebala da bude pomagač i oslon, za slučaj, ako bi povoljne međunarodne prilike dopustile Srbiji da zauzme Bosnu i Hercegovinu; te su zemlje bile također glavni predmet »Wagnerove afere«.

O političkim vezama Srba i Hrvata u prošlosti ne raspoložemo ni izdaleka radom ili radovima, koji bi u potpunosti i na način koji bi zadovoljio suvremenu historijsku nauku osvijetlili razvoj tih odnosa (u vremenu, kad su se takve veze naročito nametale iz općih političkih prilika, prije svega u XIX. st.). Pritom su, daka-ko, dobro došla djela, gdje se problem srpsko-hrvatskih odnosa nastoji sagledati sa šireg historijskog gledišta, kao u djelu prof. V. Bogdanova, Historijska uloga društvenih klasa u rješavanju južnoslovenskog nacionalnog pitanja, Zgb, 1954. Razumije se, da takvo djelo, koje hoće da pruži osnovu za shvaćanje tih odnosa, ne može ulaziti u detalje dnevnih borbi i previranja; međutim, upravo je to zadatak, koji se našoj historiografiji nameće, i koji se bez naporednog studija, na pr., i suvremene štampe (za cijelo XIX. st. i nakon toga) ne može u potpunosti riješiti, a da se o

studiju interesa velikih sila (inozemni arhivi!) i ne govori. Zbog takve širine zadatka ne mogu ni specijalne studije, kakve su Vučkovićeve, ma koliko se one osnivale na novim domaćim arhivskim materijalima, pokazati rast, mijenu i uzroke tih i takvih pojava u odnosima naših naroda. Naime, novi arhivski podaci morali bi se uklapati ne samo u okvire težnji velikih sila u vezi s našim područjem (što autor djelomično i čini), nego bi se morali nadovezivati na temeljito poznavanje osnovnih političkih postulata naših naroda (ne samo pojedinih stranaka, ili vlada, ili dinastija), i to kako su ostali zapisani u javnim aktima, štampi i privatnim pismima, i koji su postulati, baš zato, jer su osnovni ili su se smatrali takvima, ostali manje više isti kroz desetljeća, u kojima se kod nas na obje strane stvarala i razvijala buržoazija. Jedan takav postulat, srpski i hrvatski, s podjednakim »pravom«, bio je zahtjev na Bosnu i Hercegovinu, ne samo zbog jednorodnog stanovništva, nego i zbog toga, što su te pokrajine bile u XIX. st. izolirani posjed države, koja ga je u povoljnoj političkoj konstelaciji, u sukobu velikih sila, mogla veoma lako izgubiti.

Konstatirajući obostrani, hrvatski i srpski interes za Bosnu i Hercegovinu, i apstrahirajući za momenat pitanje političke (diplomatske i vojničke) sposobnosti za potpuno ili djelomično oslobođenje tih zemalja od turske vlasti, historičara bi, u sklopu problematike o odnosima naših naroda, ponajprije trebalo zanimati pitanje odnosa velikih sila i država prema tom pitanju (ne samo Austrije i Francuske nego i Rusije), t. j. pitanje, kada je i s kojom velikom silom ili silama u sporazumu bilo moguće osloboditi te zemlje od Turaka. Zatim, kao drugo, pitanje o našem, međusobnom raspravljanju, odnosno o karakteru pogodbi ili pogađanja o tom pitanju, kada i ako ih je bilo.

Pritom je posebno pitanje, kako se i koliko s različitih strana kod nas zamišljalo konačno stvaranje jedne države na slavenskom jugu. Nema, međutim, nikakve sumnje, da se po jednoj liniji, istovetnoj i za srpsku i za hrvatsku stranu, ujedinjenje vezivalo na pretpostavku o rasapu Austrije.

Historija pokazuje, da je pitanje oslobođenja Bosne od Turaka bilo zrelije za rješenje, pa su zato u tom pitanju kod nas i postavljani obostrani konkretni zahtjevi, i to ne na stranačkoj podlozi, nego na platformi osnovnih političkih interesa, kako su se oni tada shvaćali (za podjelu Bosne vidi Strossmayerovo pismo Ristiću 1. I. 1871; protiv podjele Bosne, vidi Ristić, Spoljašnji odnošaji Srbije novijeg vremena, III, str. 144/5, 127), i da je to pitanje, t. j. pitanje povlačenja Turaka iz Bosne i Hercegovine i riješeno u XIX. st. na temelju nagodbe velikih sila, dok se ujedinjenje moglo provesti tek propašću Austrije i carističke Rusije.

Pokazujući ukratko starinu veza između Srbije i Vojne granice, autor je u prvom članku opširnije izložio nastojanje srpske vlade (poslije 1858), da predobije graničare, oficire i vojnike, i za svoju vojsku i za suradnju, iznoseći, kakvi su rezultati postignuti u tom poslu do 1862. Na tom radu bio je sve do 1867 veoma angažiran bivši austrijski kapetan Antonije Orešković.

Zatim autor prikazuje kontakte srpske vlade s talijanskom vladom (1860/1, 1863, 1866) odnosno s mađarskom emigracijom, karakter tih veza i razloge, zašto dogovori, koji su se uvijek odnosili i na Vojnu granicu i Bosnu, nisu uspijevali. Dogovori između Narodne stranke u Hrvatskoj i srpske vlade, naprotiv, doveli su 1867 u dva maha do dogovora o oružanoj suradnji, koji se ipak iz više razloga nisu ostvarili. Jedan je od njih bio i vanjskopolićka orijentacija Srbije na Austriju, zbog čega je sve do 1871 oslabila veza između srpske vlade i Narodne stranke. U tom je razdoblju Austrija tražila najprije suglasnost Narodne stranke za propagandni rad u Bosni i u krajnjoj liniji za osvajanje Bosne (preko generala Wagnera 1869), a zatim je 1870

tražila razgovore (Beust) i sporazum (Andrássy) sa Srbijom, pri čem je Andrássy predlagao podjelu Bosne. Srpska vlada nije u oba slučaja ulazila u ponudene razgovore. U novoj međunarodnoj situaciji 1871, srpska se vlada složila s osnovom srpske Omladine, koja je spremala pobunu graničara i ustanak u Bosni za početak 1872, računajući pritom na rusku podršku, koja je, međutim, izostala. Raspuštanje Vojne granice isključilo je taj element iz političkih osnova.

U drugom članku autor obrađuje ponudu generala Wagnera Narodnoj stranci. Autor s pravom uklapa pitanje Bosne u međunarodne odnose, kakvi su bili nakon pruske pobjede 1866, a bavi se i pitanjem odnosa između hrvatske Narodne stranke i kneževine Srbije 1867—71, pri čem nastoji pokazati, da među njima pitanje Bosne nije 1867 bilo sporno i da je na izvjesni način postalo takvim u vezi s francuskim osnovama oko Austrije i austrijskim osnovama na Istoku. Autor smatra, da je Wagnerova ponuda Narodnoj stranci 1869, Beustova ponuda marta/aprila 1870 Ristiću i Andrássyjeva ponuda srpskoj vladi (jesen 1870), osim namjere, da Austro-Ugarska osigura nove stečevine i utjecaj na Istoku, imala i taj cilj da razbije srpsko-hrvatsku suradnju. Autor se u vezi s bosanskim pitanjem služi nizom novih dokumenata, pa u previranju oko toga problema iza 1869 pokazuje slijedeći razvoj: u razgovore s Wagnerom ušao je, osim M. Mrazovića i kasnije Strossmayera, i Orešković, agent srpske vlade, ali bez njenog znanja. Ti su se pregovori razbili i doveli do uzajamnih optužbi bečke i narodnjačke štampe, pri čem je određenu ulogu imao bokeljski zastupnik u Reichsratu Ljubiša, preko kojega je i srpska vlada bila obaviještena o planu; srpska vlada je ocijenila plan opasnim po interese Srbije. U skladu s time, autor pretpostavlja, kao i u prvom članku, da Ristić nije reagirao na neslužbenu Beustovu ponudu; isto tako, Ristić je nakon prvih poraza Francuske 1870 priopćio Wagnerovu osnovu Turskoj, Rusiji i Engleskoj, u želji, da uz pomoć tih država dobije od Turske upravu nad Bosnom i Hercegovinom. Nakon toga koraka Srbije, predložio je Andrássy Srbiji svoju osnovu o ugovoru, čija bi baza bila dioba Bosne linijom Vrbas—Neretva. Za sve to vrijeme (1868—70) traje nepovoljni odnos između Narodne stranke i kneževine, koji je nastupio zbog promađarske srpske politike s jedne i Wagnerove ponude s druge strane, a povjerljiviji kontakt počinje opet 1871, uz ostalo i Strossmayerovim upitom, bi li se kneževina (t. j. Ristić) složila s podjelom Bosne. Ristićev nedatirani i veoma općeniti odgovor i Strossmayerov uzvrat na tu pismenu i druge usmene poruke, autor smatra dogovorom između Strossmayera i Ristića i prema tome uspostavom dobrih odnosa između Srbije i Hrvatske. Time je autor ujedno nastojao dopuniti svoje izlaganje u prvom članku o općoj slozi Omladine, srpske vlade i Narodne stranke, koja je 1871 kulminirala u osnovi o ustanku za g. 1872.

Na ovome mjestu nije se moglo ulaziti u detaljnije reproduciranje autorova izlaganja, a niti u razradu njegova načina rada; autor, naime, neke svoje sudove i podatke ne potkrepljuje, čak ni onda, kad mu se ta mogućnost nadaje iz materijala kojima se služi, na pr. oko Oreškovićeve indiskrecije u vezi s planom o vojnoj akciji Srbije 1866, u oba članka. Zatim, autor se služi posve novom, veoma zanimljivom arhivskom građom, koja nije uvijek pristupačna javnom istraživanju; autor bi veoma zadužio našu historijsku nauku, da makar i u nekoj novoj radnji objavi tekstove kojima se služi (na pr. Oreškovićeve). To bi bilo potrebno i zato, jer određena tema na neki način sužuje materiju koja dolazi u obzir, a s time ponekad ispadaju izvjesni podaci, koji su nužni, da se uoči složenost problematike. Tako, na pr., autor u članku o Vojnoj granici zanemaruje prusku komponentu 1866 i propušta da upozori na podatke iz literature; njega samoga zavodi takav postupak na rješenja,

koja su ponekad prejednostavna, u detaljima i u cjelini, odnosno i proturječna. Držim, da je tezom o Oreškovićevoj indiskreciji rečeno i previše i premalo, jer je 1) i ministar rata Blaznavac davao pruskom konzulu u Beogradu izjave alarmantnog karaktera, pa je 2) autor trebao uzeti u obzir mišljenje Reischwitza, da se za Prusku, u skladu s njezinim tadašnjim položajem prema Francuskoj (i Rusiji), radilo o tome, da zauzme stanovište prema pojavama u Srbiji, koje je nužno moralo biti *veto* na osnove, čije se posljedice nisu mogle proračunati. Tako sud autora: »Oreškovićeve indiskrecija o razgovorima s Pruskom onemogućila je izvršenje ovog plana, i imala je za posledicu smenjivanje ratobornog Ilije Garašanina«, dobiva pozadinu, koju ne valja podcijeniti. Iz citata se također vidi, da Vučković nalazi dva razloga za pad Garašanina (u studenom 1867): mađarsko-srpske razgovore u Ivanci (u augustu 1867) i Oreškovićeve indiskreciju (studeni/prosinac 1867). U stvari, ta dva momenta vežu se jednim, i to antimadžarskim momentom iz Oreškovićeve »indiskretnog« saopćenja u vezi s pruskim konzulom Rosenom, kao što se to vidi kod Reischwitza (A. v. Reischwitz, *Belgrad-Berlin Berlin-Belgrad, München—Berlin 1936*, str. 106). Ako je dakle Oreškovićevo saopćenje imalo antimadžarski karakter, kao što to Reischwitz pokazuje, onda zaključak, da je Garašanin žrtvovan srpsko-madžarskoj pogodbi, ne proturječi sudu, da je i Orešković tome pridonio, čim se zalagao za antimadžarizam. Međutim, to se, ako se baš želi, može izvesti tek na temelju dokumenta koji je Reischwitz donio, a Vučković ga nije ni u najmanjoj mjeri reproducirao. Da je autor taj dokumenat reproducirao, možda bi manje vodio računa o indiskreciji, a više o političkoj koncepciji u onom saopćenju. U opisanom načinu rada valja vjerojatno tražiti i razlog, zašto je Orešković u prvom radu prikazan u povoljnijem svijetlu negoli u drugom članku.

Zatim, u vezi s izloženim, držim, da se autor nije trebao zadovoljiti ni Strossmayerovom tezom o Bosni kao »jabuci razdora« (drugi članak), nego je trebalo da bosansku raspru slijedi u stopu i to ne samo s Andrassyjevih i Beustovih nego na pr. i Mazzinijevih i Garibaldijevih (1866) — up. Sl. Jovanović, *Druga vlada Miloša i Mihaјla 1923*, str. 231 — ili i s Türrovih pozicija (u vezi s Türrom v. pismo A. T. Brlića Strossmayeru 12. XII. 1867 kod V. Novaka, *Jedno sporno pitanje iz srpsko-hrvatskih odnosa šezdesetih godina prošloga veka, IČ 1948*, 1—2. str. 191). U tom bi slučaju konstatirao, da Ristić nije 1871 odgovorio na Strossmayerov upit o Bosni direktno i određeno, kao što se to jasno vidi iz Ristićeve pisma, koje Vučković donosi. To se može i mora objasniti ne samo Ristićevim postupkom i Wagnerovim planom u Carigradu, nego i njegovim javnim očitovanjem o diobi Bosne u njegovu spomenutom djelu. Dakle, Ristić u ime srpske vlade nije pristao na diobu Bosne. Budući da je to Strossmayer predlagao, ne smije se zaključiti, da Nijemcima i Mađarima nije uspjelo da Bosnom zavade Srbe i Hrvate (koji su već prije 1869 bili ionako zavađeni), nego da Srbi i Hrvati pitanje Bosne nisu tada izveli na čistac, bez obzira na to kojim se povodom ono postavljalo. Ristić i Strossmayer su nakon Strossmayerova upita od 1. I. 1871 zašli u ton dobrih želja i širokogrudnih nagoviještanja, bez konkretnosti. Zato Vučković nema pravo, da te naknadne ustupke (naknadne s obzirom na austro-francusku kombinaciju, u kojoj je i ponikla austrijska inicijativa u tom poslu; 1871 bio je francuski slom gotova stvar) naziva »dogovorom između Ristića i Strossmayera«, ukoliko, barem, nije postavio pitanje, zašto je Strossmayer tada, i uopće, varirao svoj »bosanski« program.

Posebno je pitanje Oreškovića, koji je u drugom članku Vučkovića dobio po prilici istu nepovoljnu ocjenu, kao i kod Ristića, a da autor pritom nije uzeo u obzir mišljenje Reischwitza (o. c., str. 64, 217). Pozitivniji sud njemačkog pisca o Oreškoviću

zasniva se na činjenici, da je Reiswitz očevidno stekao dojam, prema kojemu je Oreškoviću u krajnjoj liniji bilo svejedno, hoće li se Bosna u pogodnom času osloboditi od Turaka uz pomoć Garibaldija, talijanske vlade, Bismarcka, Francuske s Austrijom i Hrvatskom, uz pomoć Rusije i Srbije, ili i s drugim kombinacijama, a da je pritom uvijek računao s ujedinjenjem sviju južnih Slavena kao krajnjim ciljem, pri čem su veliki i mali politički računi učinili od njega jugoslavenskog Ahasvera — čini se, do dana današnjega. Otuda i dolazi, da Vučković jednom Oreškoviću vjeruje (drugi članak, str. 26, nota 4), a drugi put ne vjeruje (isto, str. 27, nota 6). Ako se uzme u obzir, da Reiswitz pozitivnije sudi o Oreškoviću, a da je H. Wendel (Bismarck und Serbien im Jahre 1866, Berlin 1927, str. 38—41) podvrgao neke Oreškovićeve navode oštroj kritici, vidi se, da bi trebalo prikupiti i svakako objaviti pristupačne Oreškovićeve spise, da se tako njegove zasluge ili zablude stave na pravo mjesto.

Na svaki način, novi podaci, koje Vučković donosi, odličan su prilog za historiju srpsko-hrvatskih odnosa; da bi se takvi podaci mogli ugraditi u cjelovit prikaz te historije, trebalo bi raditi ne samo na domaćim, objavljenim i neobjavljenim i nerazrađenim materijalima, nego i inozemnim dokumentima (ruskim, talijanskim, francuskim). To svakako premašuje snagu jednog čovjeka, pa se Vučkovićeви radovi moraju shvatiti i kao putokaz i upozorenje o zadacima naše historiografije.

Ljerka Kuntić

H. B A T O W S K I, DYPLOMATYCZNA MISJA MILKOWSKIEGO W R. 1864.

Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego, Kraków 1956, br. 7.

U ovom članku daje H. Batowski, profesor krakovskog sveučilišta, kraći uvod o Zygmuntu Milkowskom (pseudonim T. T. Jeż) i zatim 18 dokumenata vezanih o njegovu misiju odnosno nastojanje poljske narodne vlade oko južnih Slavena g. 1864. Bila je to jedna u nizu diplomatskih akcija poljske revolucionarne vlade, u interesu velikog ustanka Poljaka 1863/4. Objelodanjeni dokumenti potječu iz rapperswilskog arhiva i štampani su na temelju prijepisa pronađenih tek nedavno. Ti su dokumenti trebali 1939 u obradi Batowskog ući u II. i III. sv. djela »Polska działalność dyplomatyczna z r. 1863—1864« (u redakciji A. Lewaka). Dokumenti su tek mali dio prepisanog materijala o poljsko-balkanskim odnosima 1863/4, koji je propao za rata 1939.

Pisac se u radu služio i dokumentima, koje ne citira u cijelosti, uspomenu Z. Milkowskog, kao i vrijednom, poljskom i inozemnom literaturom, među njima i Kvaternikovim dnevnikom (u izdanju Šegvića). Upravo po hrvatskoj komponenti poljske vanjsko-političke djelatnosti onog vremena je ovaj rad vrijedan prilog za proučavanje naše historije XIX. st.

Iznoseći podatke o početku i toku tadašnjeg kontakta Poljaka s južnim Slavenima, B. pokazuje, kako i kuda se Milkowski kretao nakon svog imenovanja za agenta poljske narodne vlade u Beogradu (5. III. 1864). Zadaća mu je bila, da radi »s patriotama južno-slavenskim, mađarskim i rumunjskim protiv Austrije«. B. konstatira, da je prvi korak Milkowskog u tom smislu bilo povezivanje s Kvaternikom (u Parizu, 5. III. 1864), a drugi — slanje emisara u Hrvatsku. Podaci koje donosi dopuštaju, da se začetnikom svega posla s poljske strane može smatrati W. Przybylski, izvanredni

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA X.

1957.

BROJ 1—4

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB